

Eötvös Lorán Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola

Magyar–angol kapcsolatok, 1944–1956

Hegedüs Gyula

Doktori disszertáció tézisei

Budapest, 2011.

I. Az értekezés célja

Értekezésünk célja Magyarország és Nagy-Britannia kapcsolatainak bemutatása az 1944 ősze és 1956 nyara közötti időszakban. Az események tárgyalását a fegyverszüneti egyezmény megszületésének körülményeivel kezdjük, és a magyar–angol pénzügyi és kereskedelmi megállapodás aláírásával zárjuk. E hosszú időszak alatt történelmi jelentőségű események sora zajlott a világpolitikában és Magyarországon, amelyek valamilyen szinten hatással voltak a magyar–angol kapcsolatokra, ezért dolgozatunkban néhány kiválasztott kérdéskörre és időszakra koncentráltunk.

A két ország viszonyát a nemzetközi viszonyok koordinátarendszerébe helyezve tekintjük át, illetve azt is vizsgáljuk, hogyan illeszkedett bele a magyar–angol viszony Nagy-Britannia általános Kelet-Európa-politikájába. Választ keresünk arra, mikor törődött bele a brit külpolitika abba, hogy Közép- és Kelet-Európa előreláthatóan évtizedekig a szovjet érdekszféra része lesz. Megvizsgáljuk, hogy milyen hatással voltak a kétoldalú kapcsolatokra egyes világpolitikai események, így például a hidegháború kibontakozása, a NATO és a Varsói Szerződés Szervezetének megalakulása, a koreai háború, illetve a Sztálin halálát követő enyhülés vagy a genfi csúcstalálkozó.

Értekezésünkben nagy hangsúlyt kapnak a magyar–angol gazdasági kapcsolatok. Nemcsak azért, mert ezzel eddig nem nagyon foglalkozott a történettudomány, hanem azért is, mert ez az a terület, ahol időnként meglepően jó viszony tapasztalható a két ország között még olyan időszakokban is, amikor a hétköznapi kommunikációban, a sajtóban és a politikusi beszédekben, sőt a hivatalos diplomáciai érintkezésekben is a hidegháborús logika és retorika érvényesült.

2. A kutatás eredményei

(1941–1944)

A tárgyalt korszak előzményeit áttekintve részletesebben ismertetjük a Magyarország elleni brit hadüzenet kérdését, különösen Anthony Eden külügyminiszternek 1941. szeptember 11-én a háborús kabinet elé terjesztett memorandumát. E dokumentum számos figyelemreméltó megállapítást tartalmaz, különösen a háború utáni rendezésre vonatkozóan. Bizonytalanul ugyan, de utal a magyar–csehszlovák határ esetleges módosítására, ugyanakkor Erdély egész területének Romániához való csatolását javasolja. A hadüzenetet követően először 1943-ban próbált kapcsolatba lépni a magyar kormány a brit kormánnyal. E titkos, s végeredményben eredménytelen tárgyalások története a szakirodalomból jól ismert. 1943-tól a Foreign Office (a brit külügyminisztérium) egyre gyakrabban foglalkozott a háború utáni rendezés kérdéseivel, illetve a várható szovjet magatartással. A londoni szakértők közül többen már ekkor úgy látták, hogy a Szovjetunió a háború után saját társadalmi-gazdasági rendszerét erőszakolja majd rá az általa megszállt országokra. Winston Churchill 1944 októberében már érdekszférákra osztotta fel Európa keleti részét Sztálinnal, és bár e megállapodás nem minősült hivatalos nemzetközi szerződésnek, sőt később egyik fél sem hivatkozott rá, a két nagyhatalom mégis nagyjából a moszkvai „százalékos megegyezés”-nek megfelelően alakította ki Kelet-Európa-politikáját. Magyarország a második világháború végén szovjet megszállás alá került, ami alapvetően meghatározta Nagy-Britanniával való kapcsolatait is.

(1944–1947)

Az 1944–1947 közötti időszakban a magyar–angol kapcsolatokra rányomta bélyegét az a tény, hogy a két ország ellenségként állt szemben egymással a háborúban, ezért Magyarországot Londonban „volt ellenséges” országnak tekintették. Ráadásul ebben az időszakban Magyarország nem volt szuverén. A fegyverszüneti egyezmény értelmében a békeszerződés életbe lépéséig a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) intézményén keresztül ellenőrizte a fegyverszüneti egyezmény betartását. A SZEB munkájában mindhárom nagyhatalom részt vett, a nyugati

missziók hatásköre azonban (különösen 1945 nyaráig) igen korlátozott volt, s így a Szovjetuniónak lehetősége volt a SZEB-en keresztül több alkalommal is beavatkozni a magyar belpolitikába. A magyar politikai elitnek az a része, amely aggódott a Szovjetunió és a Magyar Kommunista Párt térnyerése miatt, az angolszász hatalmaktól remélt segítséget, és abban bízott, hogy Nagy-Britannia aktívan fellép majd a magyarországi kommunistaellenes politikai erők megsegítése érdekében. A brit külpolitika azonban, amely korábban a szovjet érdekszféra részének ismerte el Magyarországot, óvakodott attól, hogy közvetlen módon támogassa bármely politikai pártot. Dolgozatunkban áttekintjük a SZEB brit katonai missziójának, valamint a brit kormány Budapestre küldött képviselőjének tevékenységét.

A béke-előkészítés időszakában a magyar kormány igyekezett megnyerni Nagy-Britannia támogatását is. A magyar békecélok két legfontosabb pontja a magyar–román, és esetleg a magyar–csehszlovák határ módosítása volt. Ez utóbbi sikerességéhez a Külügyminisztériumban sem fűzött sok reményt, hiszen Csehszlovákiát a nagyhatalmak győztes hatalomnak, ráadásul a hitleri agresszió egyik első áldozatának tekintették. Ráadásul az 1946. évi csehszlovák–magyar lakosságcserét követően Prága további kétszázezer magyar nemzetiségű személy kitelepítéséhez próbálta megszerezni a nagyhatalmak hozzájárulását. A magyar külpolitika fontos célja volt ennek megakadályozása.

1946 áprilisában brit parlamenti delegáció látogatott Budapestre, hogy információt szerezzenek a magyar belpolitikáról, a gazdasági helyzetről és az ország életéről. A delegáció jelentése érdekes képet nyújt az ország állapotáról. Néhány héttel később Magyarország több alkalommal is szóba került a londoni parlament alsóházának külügyi vitájában. A vita során többen is csalódottságukat fejezték ki, amiért Ernest Bevin támogatta a Külügyminiszterek Tanácsa május 7-i döntését, melyben a három nagyhatalom visszaállította a trianoni határt Magyarország és Románia között. Az alsóházi vitában több brit képviselő is meglepő tájékozottságot tanúsított a magyar kérdésben, és igen heves vita alakult ki a magyar belpolitika értékeléséről, a Szovjetunió magyarországi szerepéről és a magyar békefeltételekről. Értekezésünkben részletesen ismertetjük a parlamenti delegáció jelentését és a külügyi vita magyar vonatkozásait.

1946 júniusában – egy moszkvai és egy washingtoni látogatást követően – magyar kormányküldöttség utazott Londonba Nagy Ferenc miniszterelnök vezetésével. A delegáció tagjai megbeszéléseket folytattak Clement Attlee miniszterelnökkel, több külügyi tiszttal, valamint a brit kereskedelmi minisztérium képviselőivel. Párizsban Bevin külügyminiszterrel is találkoztak. A megbeszélések (melyeket magyar és brit levéltári források alapján részletesen bemutatunk) nem sok eredménnyel jártak: a magyar–csehszlovák határ módosítását a britek egyértelműen elutasították, a magyar–román határkérdéssel kapcsolatban pedig kétoldalú tárgyalásokat javasoltak. Értekezésünkben röviden áttekintjük a párizsi békekonferencia eseményeit is, elsősorban angol perspektívából nézve és a magyar békeszerződésre koncentrálva. Mivel a legfontosabb kérdések már a Külügyminiszterek Tanácsa korábbi ülésein eldőlték, Párizsban csak kisebb módosítások történtek a békeszerződés-tervezeten. A brit delegáció, ahogy az várható volt, nem támogatta a magyar igényeket, a magyar diplomácia egyetlen sikere az volt, hogy sikerült megakadályozni kétszázezer magyar egyoldalú kitelepítését Csehszlovákiából.

Dolgozatunkban megvizsgáljuk, hogyan reagált a brit külpolitika néhány jelentős magyar belpolitikai eseményre. Ezek közül kiemelkednek az 1945. évi választások, melyeket az angol kormány demokratikusnak ismert el. Ez jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországot ezentúl máshogy kezelték, mint Romániát és Bulgáriát, ahol a szovjet nyomásra létrejött kormányokat nem tekintették reprezentatívnak.

Ebben az időszakban a kétoldalú kapcsolatok terén a legtöbb problémát a földreform okozta, melynek során néhány brit állampolgár vagyonát is kisajátították és szétosztották. A volt brit földbirtokosok kárigénye még évekkel később is szerepelt az angol–magyar

tárgyalások napirendjén, és csak az 1956-ban aláírt pénzügyi megállapodás rendezte. A magyar–angol gazdasági kapcsolatok is újraéledtek. Már 1946-ban megindult a magyar élelmiszerexport Nagy-Britanniába, 1947-ben pedig a két ország három évre szóló árucseréforalmi megállapodást kötött. Ezekben az években az Egyesült Királyság volt Magyarország harmadik legfontosabb kereskedelmi partnere a Szovjetunió és Csehszlovákia után. Magyarországon több brit tulajdonú vállalat működött (Shell, Dunlop, Unilever, újpesti cérnagyár stb.), 1945 után ezek üzemeiben is újraindult a termelés.
(1947–1949)

Az 1947 tavaszától 1949 decemberéig terjedő időszakot sajátos kettősség jellemezte az angol–magyar kapcsolatok terén. A nemzetközi helyzet fokozatos romlása, a hidegháború kibontakozása és a bipoláris világrend kialakulása a két ország viszonyára is rányomta bélyegét. A budapesti brit követség – és esetenként a londoni Foreign Office is – egyre gyakrabban tiltakozott a magyar kormány egyes intézkedései miatt. Ennek ellenére a kereskedelmi kapcsolatok terén komoly fejlődés figyelhető meg ez alatt a két-három év alatt. 1948-ban például a Magyarországról Nagy-Britanniába irányuló export értéke elérte a 180 millió forintot, az angol export értéke pedig meghaladta a 100 millió forintot. Nagy-Britannia szempontjából főleg a magyar élelmiszerszállítmányok voltak fontosak, a magyar fél számára pedig az, hogy mezőgazdasági termékeinek eladásával keményvalutára tudott szert tenni.

A Magyarországon működő brit tulajdonú cégek helyzete csak 1948 tavaszától romlott érezhetően. Az egymást követő államosítási törvények egyértelműen jelezték a külföldi tulajdonosok számára, hogy vállalkozásaik nem sokáig működhetnek Magyarországon. 1948 áprilisában a 100 főnél több alkalmazottat foglalkoztató vállalatok államosításakor a külföldi (azaz 50%-ot meghaladó arányban külföldi tulajdonú) cégek nem kerültek állami kézbe, de így is több száz, kisebbségi tulajdonnal bíró angol állampolgárt fosztottak meg annak lehetőségétől, hogy gyakorolják tulajdonosi jogaikat. A stratégiai fontosságú Shell esetében pedig a magyar kormány a legkülönbözőbb eszközökkel igyekezett ellehetetleníteni a magyarországi leányvállalat működését, melynek következtében 1949 nyarán a cég vezetői lemondtak a vállalat irányításáról. Ettől fogva a magyar kormány a Shell Kőolaj Rt.-t államosított vállalatként kezelte.

A Foreign Office 1947–1949 között is figyelemmel kísérte a magyarországi belpolitikai fejleményeket, és kifejezte aggodalmát olyan események miatt, mint például Kovács Béla letartóztatása, a koalíciós válság, Nagy Ferenc miniszterelnök lemondása, valamint az 1947-es választások és következményei. 1948-ban különösen a Szociáldemokrata Párt sorsa, valamint a katolikus egyház elleni támadások, elsősorban Mindszenty József hercegprímás letartóztatása keltett nagy nemzetközi visszhangot, és ezek az események még a londoni parlament ülésein is szóba kerültek.

A hidegháború kibontakozásával párhuzamosan a magyar–angol viszonyt is egyre több konfliktusok terhelte. Ennek ellenére mindkét kormány fontosnak tartotta a gazdasági kapcsolatok fenntartását, ezért 1949-ben kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások indultak Londonban. Az utóbbiak keretében a háború előtről származó adósságokat, a brit tulajdont ért háborús károkat, valamint a földosztásból és az államosításokból eredő kártérítési igényeket kívánták rendezni. A hónapokon keresztül folyó tárgyalások többször megszakadtak, majd újraindultak. A budapesti és londoni levéltárakban fennmaradt jegyzőkönyvek és jelentések alapján részletesen tárgyaljuk a tárgyalások lefolyását, az álláspontok változását és a döntések hátterét. Az angol kormány sikeresen összekapcsolta a kereskedelmi tárgyalásokat a magyarországi brit cégek kérdésével: csak akkor voltak hajlandók érdemben tárgyalni az élelmiszerexportról, ha Budapest megegyezik a magyarországi brit cégek tulajdonosaival, és méltányos árat ajánl fel nekik részvényeikért. Ez a taktika csak részben bizonyult sikeresnek, mivel csupán az Unileverrel született végleges megállapodás. A nehézségek ellenére 1949 októberében már szinte csak az aláírás hiányzott a

kereskedelmi és a pénzügyi egyezményről, melynek alapján Magyarország a következő 12 hónapban 13,8 millió font értékben szállíthatott volna mezőgazdasági termékeket és iparcikket Angliába, a magyar fél pedig vállalta, hogy három éven át 500 000 fontot fizet a magyarországi brit vállalatok részvényeiért.

(1949-1953)

Az ígéretes tárgyalások 1949. december 19-én megszakadtak, mert a magyar hatóságok letartóztatták Edgar Sanderst, a Standard Villamossági Művek brit állampolgárságú igazgatóját. Sanderst 1950 februárjában szabotázs és kémkedés vádjával 13 év börtönbüntetésre ítélték. Időközben megtörtént az összes külföldi tulajdonban lévő cég államosítása (a 10 fősnél nagyobb vállalatok államosításával együtt), ami még tovább rontott a két ország kapcsolatán. 1949 decembere és 1953 nyara között szinte teljesen megszakadtak a kétoldalú kapcsolatok Magyarország és az Egyesült Királyság között. Az áruforgalom drámai mértékben zuhant, a magyar export gyakorlatilag megszűnt, a Nagy-Britanniából származó import töredékére csökkent, és a devizahiány miatt az egész sterling-övezetből alig érkezett áru Magyarországra. A brit diplomácia három és fél éven át próbálkozott elérni Sanders szabadon bocsátását, de a magyar kormány nem volt hajlandó erre. Két magyar kezdeményezést pedig London utasított vissza: 1951 decemberében a magyar kormány jelentős mennyiségű ólmot és vörösrezet szeretett volna vásárolni Nagy-Britanniától, és cserébe felajánlotta Sanders szabadon bocsátását, 1952-ben pedig egy Malájföldön letartóztatott kínai kommunistára szeretnék volna kicserélni, de a brit kormány egyik ajánlatot sem fogadta el.

1950 és 1953 között a budapesti brit követség szinte teljes elszigeteltségben működött, ezért igen nagy nehézségekbe ütközött megbízható információkat szerezniük a magyar belpolitikai fejleményekről. Éppen ezért ebből az időszakból csupán két kérdéskört tekintünk át ezekből: a szociáldemokraták elleni koncepciók pereket, valamint a magyar katolikus egyház helyzetét. A budapesti követek téves információkban bővelkedő jelentései jól illusztrálják, mennyire nehezen tudott a brit diplomácia megbízható hírekhez jutni a vasfüggönyön túlról. A londoni magyar követség sem tudta ellátni diplomáciai funkcióit, részben elszigeteltsége, részben pedig azért, mert a képviselőlet személyzete nagyrészt alkalmatlan volt diplomáciai feladatok elvégzésére. A kulturális, tudományos és művészeti kapcsolatok is megszakadtak, főleg miután a British Council budapesti irodáját 1950 tavaszán bezárták.

(1953-1956)

Nagy-Britannia Kelet-Európa-politikáját nagyjából 1948-tól az jellemezte, hogy még a propaganda szintjén sem kívánt beavatkozni a szovjet blokk országainak belügyeibe, és nem fektettek különösebb energiát a kereskedelmi és kulturális kapcsolatok fejlesztésébe sem. A Foreign Office és a korszak brit külügyminiszterei (a munkáspárti Ernest Bevin, majd rövid ideig Herbert Morrison, később Anthony Eden és Harold Macmillan) általában helytelenítették az Egyesült Államok politikáját, melyet túl agresszívnek és konfrontatívnak tartottak. A brit külpolitikában csak az 1955. évi genfi csúcstalálkozó után tapasztalható némi változás, ekkortól nagyobb súlyt helyeztek a kereskedelmi és kulturális kapcsolatokra, de továbbra is határozottan elvetettek minden olyan lépést, amely felkeléshez, forradalmakhoz vezethet a térség országaiban.

A Sztálin halálát követő változások a magyar–angol viszonyban is érzékelhetők voltak. A Nagy Imre-kormány programját szépszissel vegyes várakozással fogadták Londonban, és a budapesti brit követ jelentései arról tanúskodnak, hogy az enyhülést inkább látszólagosnak, mint valósnak tartották. Magyar–angol viszonylatban a legfontosabb fejlemény az volt, hogy 1953 augusztusában Sanders visszanyerte szabadságát és elhagyhatta az országot. Novemberben megindult magyar részről a tapogatózás a kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások újraindítására, de erre csak 1954-ben került sor, amikor az angol fél beleegyezett

az élelmiszerszállítások újraindításába, majd megkezdődtek a pénzügyi tárgyalások is.

A budapesti brit képviselő folyamatosan beszámolt a „júniusi út” gyakorlati megvalósításáról. A Nagy Imre-kormányra továbbra sem tekintettek nagy bizalommal, bár egyes intézkedéseit (a lakosság életszínvonalának emelésére való törekvését, a törvénytelenül elítéltek egyes csoportjainak szabadon bocsátását stb.) Londonban is örömmel fogadták. Ugyanakkor tisztában voltak azzal, hogy Rákosi Mátyás bármikor visszatérhet a hatalomba, ezért nem is okozott számukra meglepetést, amikor 1955 tavaszán (a moszkvai hatalmi harcok, Malenkov eltávolítása és Hruscsov pozíciójának megerősödése után) véget ért Nagy Imre miniszterelnöksége, és azzal együtt a „júniusi út”. A változások a magyar-angol kapcsolatokra is hatással voltak: lelassultak a kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások, a hatóságok ismét zaklatni kezdték a brit követséggel kapcsolatban lévő magyar állampolgárokat. A "genfi szellem" alig volt érezhető Magyarországon, és az SZKP XX. kongresszusának hatása is csak korlátozottan jelentkezett. 1956 nyarán azonban felgyorsultak az események, a budapesti brit követ egyre több biztató hírről számolt be.

1956 júliusában megszületett a kereskedelmi és pénzügyi megállapodás, melynek alapján a magyar fél 12 millió font értékben exportálhatott mezőgazdasági termékeket és árucikkeket, a bevétel 6,5%-át pedig a háború előtti adósságok törlesztésére, valamint az államosított vállalatok és kisajátított földbirtokok volt tulajdonosainak kárpótlására kellett fordítania. Ezzel sikerült lezárni a hosszú évek óta tartó tárgyalássorozatot, és annak ellenére, hogy 1956 őszének eseményei következtében az áruforgalom sokáig nem érte el a kívánt szintet, a pénzügyi kérdések rendezése fontos mérföldkő volt a két ország kapcsolataiban.

(Összegzés)

Értekezésünkben átfogó képet igyekszünk nyújtani a magyar–angol kapcsolatok történetéről 1944 és 1956 között. Dolgozatunk elsősorban diplomáciatörténeti munka, melyben a magyar–angol kapcsolatokat a nemzetközi eseményekkel összefüggésben tekintjük át. A hagyományos értelemben vett diplomáciai kapcsolatokon túl nagy súlyt helyeztünk a gazdasági kapcsolatok kutatására. A magyarországi brit tulajdonú vállalatok sorsát, valamint az 1948–1949. évi, valamint az 1953–1956 közötti kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások történetét budapesti és londoni levéltári források felhasználásával mutatjuk be. A külügyi és egyéb minisztériumi dokumentumokon kívül felhasználtuk a londoni parlamenti naplókat is, melyekben nyomon követhető a brit politizáló közvéleménynek – a hivatalos politikától időnként radikálisan eltérő – véleménye a magyar-angol kapcsolatok egyes kérdéseiről. A budapesti brit követek jelentései alapján pedig bemutatjuk, hogyan látta a brit diplomácia a magyar belpolitikai eseményeket.

3. A szerzőnek a témával kapcsolatban megjelent publikációi

Tanulmányok

- Nagy-Britannia visszavonulása Közép- és Kelet-Európából, 1941–1947: Mikor mondott le a brit külpolitika Magyarországról? *Kút.* 2005/2. 162–182.
- A brit tulajdon államosítása Magyarországon, 1945–1950. *Múltunk.* (52) 2007/4. 282–306. <http://www.polhist.hu/multunk/letoltes/hegedusgy.pdf>
- Magyar-angol kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások 1949–1956. In: Réfi Attila–Sziklai István szerk.: *Pártok, politika, történelem. Tanulmányok Vida István egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Budapest, MTA–ELTE Pártok, pártrendszerek, parlamentarizmus kutatócsoport, 2010. 209–220.
- Hungary in British Foreign Policy, 1941–1945. *NyelvVilág.* 10. sz. 2010. 53–64.

Konferencia-előadások

- Nationalization of British interests in Hungary, 1945–1950. *Britain and Europe in the 20th Century – 21st Summer Conference of the Centre for Contemporary British History*, London, 2007. július 11–13.
- Anglo-Hungarian trade relations and the nationalization of British interests in Hungary, 1945-56. *The Economic History Society Annual Conference. University of Warwick*, 3–5 April 2009. 156–161.
<http://www.ehs.org.uk/ehs/conference2009/Assets/EHSBooklet2009.pdf>